

Ph.D értekezés tézisei
Földtudományok Doktori Iskola

KÖZÉP-ÁZSIA INTEGRÁCIÓJA ÉS A RÉGIÓ
VÍZMEGOSZTÁSI PROBLÉMÁJA

ÁGÓ FERENC

Pécsi Tudományegyetem
Természettudományi Kar
Pécs, 2007

A doktori program címe: Földtudományok Doktori Iskola

Vezetője: Prof Dr. Tóth József
Egyetemi tanár, a földtudományok doktora
Rector Emeritus
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztika Tanszék

A doktori témacsoport címe: történeti- és politikai földrajz

Vezetője: Dr. Hajdú Zoltán
Egyetemi tanár, a földtudományok doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet
Történeti- és politikai földrajz Tanszék

Konzulens: Dr. Hajdú Zoltán
Egyetemi tanár, a földtudományok doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet
Történeti- és politikai földrajz Tanszék

I. BEVEZETÉS

A Szovjetunió felbomlása után új biztonságpolitikai rendszerek és blokkok alakultak ki a Föld különböző régióiban, melyek nagyon súlyos, sokszor véres konfliktusokat örökölték, gyakran igen zűrzavaros külpolitikai orientációikkal. A különböző dezintegrációs folyamatokkal párhuzamosan gyors integrációs folyamatok is megjelentek a már meglévő integrációk mellett, melyek összefonódtak a globális kihívások elvárásaival, azaz a világgazdaságba való bekapcsolódás igényével, valamint a modernizációval. Ma már mindenki számára teljesen egyértelmű, hogy a nemzetközi vérkeringésbe való bekapcsolódás szinte teljesen lehetetlen a regionális stabilizáció és együttműködések nélkül, valamint az is világossá vált, hogy a kétpólusú világrend megszűnése által keret nélkül lett államok a világgazdaságtól való elszigetelődése nem lehet a gazdasági fejlődésük, a versenyképességük és biztonságuk megteremtésének a módja. A globális és regionális nagyhatalmak, mint például az USA, Kína, Oroszország vagy az Európai Unió, ezt a helyzetet nagyon gyorsan felismerték, és különböző, több-kevesebb sikerrel járó integrációs folyamatokat indítottak el. Azonban néhány új nemzetállam és régiói, így például a Kaukázus államai, részben Jugoszlávia utódállamai, és az újonnan születet közép-ázsiai államok, teljesen magukra maradtak és elszigetelődtek a világ nagy integrációs folyamataitól a hatalmas regionális etnikai, vallási és államközi feszültségeikkel egyetemben. (BUZAN, B. 1997) neves angol biztonságpolitikus szerint azonban a hidegháború legnagyobb vesztese a közép-ázsiai régió. Politikai értelemben véve *Közép-Ázsia*, mint térmeghatározás egy amorf fogalom, mely a történelmi és politikai kontextus változásai során is más elnevezést kapott, valamint más területre vonatkozott. Az orosz hódítás következtében a régió orosz nyelven a *Szrednaja Azia*, angolul a *Middle-Asia* megnevezést kapta, minek a legmegfelelőbb magyar fordítása véleményem szerint a *Köztes-Ázsia* meghatározás lenne, mely kifejezést a magyar politikai földrajz nem használja. A Szovjetunió felbomlása után, az ex-szovjet közép-ázsiai nemzetállamok megjelenésével, név szerint Kazahsztán, Kirgízia Tadzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán, egy új megnevezés született a régió lehatárolására; az orosz *Centralnaja-Azia* valamint, valamint az angol *Central-Asia* (Közép-Ázsia), amivel a régió utódállamainak politikai és értelmiségi elitje a koloniális helyzet megszűnését és a függetlenséget kívánta szimbolizálni. Ezért, mivel dolgozatom orosz nyelven íródott, az aktuálisan tárgyalt kutatási témakörökben az említett kronológia szerint használom a *Szrednaja-* illetve a *Centralnaja-Azia* terminológiát, a Kaszpi-tótól keletre elhelyezkedő fentebb említett utódállamokra.

Robert Cooper (2003) *Breaking Nations* című könyvében megállapítja, hogy a mai világunkat sok veszély fenyegeti és valószínűleg, a közeljövőben még több fogja; ugyanakkor, a mai konfliktusok soha nem látott nagyságú veszteséget okozhatnak. Ebből következően a mai világ alapvető érdeke a konfliktusok mielőbbi megoldása és a régiók biztonságának megteremtése, integrációja, és egyfajta *globális partnerség* megteremtése.

A közép-ázsiai államok közötti integrációra sok intézményesített regionális kezdeményezés született, bár azok eredményei messze a várakozásokon alul maradnak, holott, az együttműködésre nagyon kedvező feltételek adóttak a régió számára. A földrajzi közelség, a közös történelmi múlt, a többségében türk (kivéve a perzsa gyökerű tadzsik) nemzetiségű és nyelvet beszélő „testvér” nemzetek, az összefonódó szovjet hagyatékú infrastruktúra egy jó alapot teremthetne a regionális együttműködéshez, de ezek az adottságok ez idáig nem, vagy csak alig lettek kihasználva.

A közép-ázsiai régió egészének integrálódásában nagy szerepet játszat a későbbiekben Oroszország már Kazahsztánnal formálódó, és egyre szorosabbra fűződő együttműködése – melynek következtében, de attól függetlenül is – kialakulhat hasonló jellegű közeledés a régió többi államival, amely gördülékenyebbé teheti a közép-ázsiai államok közötti viszonyrendszert is.

Fontos megjegyeznünk, hogy az államok függetlenségével szinte egy időben jelentek meg a stratégiai érdekérvényesítés céljából globális és regionális nagyhatalmak is. Napjainkban Oroszország, mint anyaország játszik talán legfontosabb szerepet a régióban, mivel erősen érdekelt nem csak a jelentős számú orosz nemzetiségű lakosok képviselésében, aszimmetrikus gazdasági fölényének megtartásában és az energiahordozók kitermelésében, szállításában és kereskedelmében, ami ma már a „Kreml” legnagyobb külpolitikai fegyverévé vált a világ más régióiban való érdekérvényesítésében is. Oroszország ugyanakkor kínosan ügyel arra is, hogy a régióban lévő hatalmi őr ne tölthesse be semmilyen más globális vagy regionális nagyhatalom sem.

A másik regionális nagyhatalom a szomszédos Kína. Érdekei szintén szerteágazók: a nagyhatalom rohamtempóban növekvő energia és nyersanyag igényét próbálja részben itt kielégíteni, jelentős kereskedelmi partner, és a függetlenségéért harcoló türk lakosú Hszincsiang Autonóm Köztársaság törekvésit kísérli meg semlegesíteni a közép-ázsiai államok partnerségével. A Szovjetunió felbomlása után szinte azonnal megjelent az USA is, akinek érdekei az energiaszektorban vannak, valamint jelentős a stratégiai szerepvállalása. Az Egyesült Államok gyengíteni igyekszik Oroszország és Kína befolyásosságát, amivel elsődleges célja a nagy, potenciálisan rivális gazdaságok fezárkozásának esélyének

csökkentése. Továbbá említhetnénk a török, iráni vagy az EU külpolitikai tevékenységeit is, bár velük kapcsolatban is konstatálhatjuk, hogy többnyire egyfajta nagyhatalmi, egymás elleni stratégiai szerepet játszanak, semmint a regionális együttműködésnek adnának impulzusokat, sőt sokak szerint a nagyhatalmak egyenesen gátolják az integráció kezdeti lépéseit is.

Közép-Ázsiában, napjainkban egyértelműen az integrációhoz alapfeltételnek számító regionális biztonság megteremtésének több akadálya is van. Lokális szinten erős destabilizáló szerepet játszanak az etnikai, vallási és szociális ellentétek, a vallási és történelmi alapon szerveződő szeparatizmus, extrémizmus főleg a Fergána-medencében az erősen elnöki rendszerű, diktatórikus államok vezetői közötti nézeteltérés és rivalizálás a regionális vezető szerepért, drog-, fegyver- és emberkereskedelem, valamint Afganisztán közelsége. A nemzetgazdaságok hasonló, - a nyersanyagtermelő és feldolgozóipar hiányú jellege, - tovább nehezíti az együttműködés kiépítését. Mindezek a problémák mellett mégis azt kell mondanunk, hogy a legnagyobb konfliktus potenciált Közép-Ázsiában az államok közötti vízmegosztási problémák jelentenek, melyet egy sivatagi, félsivatagi környezetben az államok nem hagyhatnak figyelmen kívül és megoldatlanul ismervén annak ökológiai gazdasági és társadalmi jelentőségét.

A hidegháború végeztével a nem tradicionális biztonságpolitikai problémák jelentik a legnagyobb veszélyt és kihívást az államok közötti békés együttélésre, viszonylagosan háttérbe szorítván a katonai biztonságpolitikai ellentéteket. A különböző államok egyre gyakrabban fogalmazzák meg biztonságpolitikai kihívásaikat a politikai, gazdasági, szociális, ökológiai veszélyeztetettségük tükrében.

Egyre több nemzetközi politikai konfliktus oka a környezet pusztulása, a nyersanyagok és energiahordozók hiánya. Ehhez hasonló problémák mind nagyobb gyakorisággal fordulnak elő a nemzetközi folyókon történő vízgazdálkodásban is. Erre is számtalan példa született a történelem során; akár már Babilon történelmét is említhetjük de a modern kori történelem nagy politikai szembenállásai is erősen átítatódnak az édesvíz stratégiai szerepével és konfliktus forrásával, mint például az izraeli-palesztin, török-szír, szír-izraeli, a Nílus-menti országok közötti, a kasmíri és a közép-ázsiai konfliktusokban. Az édesvíz alapvető életszükséglet, mely egyesít ökológiai, gazdasági, társadalmi tevékenységeket, beleértve az élelmiszertermelést, energiagazdálkodást, közlekedést, a hulladék eltávolítást, az ipari tevékenységeket és az egészséget. Egyes térségekben a politikai, gazdasági és szociális instabilitás összefügg a nemzetközi folyókon történő, a racionalitás szempontjait figyelmen kívül hagyó vízgazdálkodással, amely a környezet nagymértékű degradációjához vezet. Ennek egyenes következménye lehet egy esetleges nemzetközi

konfliktus. A stratégiai kutatók körében manapság általános törekvés annak bizonyítása, hogy a jövőben a környezet és a környezetgazdálkodással kapcsolatos konfliktusok eredője az egyre fogyó természeti források birtoklásáért folyó harc, melyben több globális jelenség is komoly szerepet kap, ilyen példának okáért: a gazdasági növekedésre való globális igény, a Föld népességének rohamos növekedése, és a Föld klímaváltozása, amelynek következménye a globális felmelegedés, valamint részben az elsivatagosodás. A vízre, mint természeti erőforrásra és az élet alapvető feltételére különösen nagy nyomást gyakorol a népesség növekedése, különösen azért, mert ezt a jelenséget rendkívülien nehéz szabályozni, mind kulturálisan, mind politikailag. A népességnövekedés egyenes következménye az élelmiszerbiztonság fenyegetettsége, valamint a gazdasági növekedésre irányuló nagyobb igény. Egy adott nemzet gazdasági növekedése nagyon sajátosan és ellentmondásosan befolyásolhatja a népességváltozást, de önmagában a gazdasági növekedés mindig együtt jár a vízhasználat növekvő igényével. A gazdasági növekedést tovább nehezíti az a tényező, hogy a mezőgazdaság vízhasználat szempontjából nagyon fontos szerepet játszik a folyamatban. Ez a gazdasági szektor a Föld vízkészletének fő „felvásárlója”. Itt ismét a politikai tényező játszik lényeges szerepet, mivel az állam egy minimális élelmiszerbiztonságot és szociális biztonságot próbál nyújtani, mely együtt jár a vízigény növekedésével. Ez a tényező sokszor veszélyezteti a nemzetközi folyókon történő együttműködést.

A Szovjetunió felbomlásával Közép-Ázsiában megszűnt a Moszkva által irányított, de már akkor is maximálisan irracionális vízgazdálkodás az Amu-darján és a Szir-darján, és az utódállamokra maradt a két nemzetközi folyó vízgazdálkodásának intézményesítése. Ez azonban, ha elméletileg meg is valósult, például a Világ Bank szakértői szerint az elméleti rendszerben nincs sok kivetnivaló, a gyakorlat számtalan konfliktushelyzetet eredményezett, és a várhatóan a jövőben a vízmegosztás problémája csak tovább nehezítheti a közép-ázsiai államok békés együttélését.

Mint ismeretes Közép-Ázsia nagy része félsivatagi, sivatagi zónában helyezkedik el, ahol a növénytermesztés alig képzelhető el a mesterséges vízutánpótlás, vagyis, az öntözés megteremtése nélkül. A régió lakosságának nagyon komoly aránya (1.táblázat) a mezőgazdaságban foglalkoztatott, melynek száma a népesség növekedésével, a szovjet típusú gyárak bezárásából fakadó városból kiáramló migrációval tovább nő. A vízhasználatra nagyon komoly nyomást gyakorol, hogy az országok GDP-jének jelentős része a mezőgazdaságból, főleg a gyapotból realizálódik, melyet évről-évre, a növekvő elvárásokból kifolyólag egyre nagyobb földterületeken termesztenek. Tulajdonképpen ennek a növekvő vízhasználatnak a

következménye a régióban történt, a világ egyik legnagyobb emberi tevékenységből fakadó természeti katasztrófája: az Aral-tó szinte teljes kiszáradása.

Van azonban a víz felhasználásának egy másik nagyon fontos gazdasági jelentősége: nevezetesen a villamosenergia-termelés, melynek potenciális lehetőségében a parti országok már nem egyformán részesülnek. Tulajdonképp ez a két szektor: a mezőgazdasági felhasználás és az energiatermelés jelenti az elsődleges politikai konfliktus lehetőségét. A folyók többségében gleccserek olvadékvizéből táplálkozik, ami nyáron keletkezik. Az Amudarja és a Szir-darja forrás országai az energiahordozóban szegény Kirgízia és Tadzsikisztán, hogy meg tudja teremteni téli energiaigényét, nyáron, hatalmas víztározókban felhalmozza a téli energiatermeléshez szükséges vízmennyiséget, mellyel vízhiányt idéznek az öntözendő türkmén, üzbég és kazah rizs- és gyapotföldeken, melynek gazdaságbiztonsági következményéről már fentebb említést tettem.

A régió vízmegosztásból fakadó biztonságpolitikai kihívásai azonban tovább súlyosbodhatnak a jövőben. A népesség rohamos növekedése és koncentrációja a leginkább termékeny és vízben gazdag területekre (elsősorban a Fergana-völgybe), a természeti környezet rohamos degradációja, valamint a mezőgazdasági és energia szektorra nehezedő növekvő elvárások, mind az édesvízkészletek növekedő felhasználását engedik meg előre jelezni. A különböző érdekszférák konfliktus potenciálját jelentősen növeli, hogy a szegénységben élők (1.táblázat) túlnyomó része mezőgazdasági tevékenységből él. A mezőgazdasági termelékenység visszaesésével a lakosság további elszegényedése várható, aminek már bizonyított következménye a társadalmi radikalizálódás és feltételezhető a már meglévő szociális, etnikai és vallási ellentétek további éleződése. Ebből kifolyólag konstatálhatjuk, hogy a vízmegosztás és a vízhasználat területi irracionális használatának fejleménye lehet egy nagyon súlyos szociális, gazdasági és ökológiai degradáció, melynek potenciális következménye egy helyi vagy/és államközi konfliktus.

1. táblázat. Néhány jelentős gazdasági és szociális jellegű adat a közép-ázsiai országokról.

	Kazahsztán	Kirgízia	Tadzsikisztán	Türkmenisztán	Üzbegisztán
Lakosság (mill.)	14.862 [6]	4.92	6.09	4.74	24.88
Városi lakosság (%)	56	34	28	45	37
Vidéki lakosság (%) [1]	44	66	72	55	63
Szegénységi mutatók- 1996-1999 [1] 4,3 US dollár/nap értéken számolva	31	84	96	34	Nincs adat
Ennek a vidéken élők aránya	57	90	78	81	Nincs adat
A várható népesség 2025-re [2]	17,1	5.9	8.3	7.3	33.8
GDP növekedése (%)	9.4	6.2	10.6	8.0	7.0
A mezőgazdaságban megtermelt GDP (%)	7	46	24.3	26	24
Az iparban megtermelt GDP (%) [3]	37	27	24	32	16
A mezőgazdasági szektorban a lakosság aránya (%)	16,5[6]	31[4]	65[1]	34[5]	34[3]
Az öntözött növényekből származó mezőgazdasági GDP-beli aránya (%) [1]	81	90	85	91	91

Források:

1. Water resources in the Europe and the Central Asia region. Volume II. Issues and strategic directions 2003 IBRD/ WB Washington USA

2. UNESCO Water related Aral sea basin vision. For the year 2025. Draft of 31 October 1999 By the UNESCO Division of water Sciences with the cooperation of the scientific advisory board for the Aral sea basin. Vision draft: 31. Oct. 1999.

3. EIU Country Report of Economic Intelligence Unit Kazakhstan, Kyrgyzstan Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan. 2005.

4. www.fao.org/countries

5. www.icg.org ICG The course of cotton: Central Asia Destructive monoculture Asia report № 93. c. 11. 2005 28 February.

6. Сельское лесное и рыбное хозяйство в 2003 году. Статистический сборник. Агенство Республики Казастана по статистике. Алматы 2004.

II. CÉLKITŰZÉSEK

A kutatásom tárgya a közép-Ázsiai integráció és a nemzetközi folyóin történő vízgazdálkodás kapcsolata, annak politikai-, gazdasági-, ökológiai-, szociális-biztonsági kérdéseinek feltárása. Munkám célja, hogy feltárjam a vízgazdálkodással és a hozzá kapcsolódó más, a régióban zajló politikai és szociális konfliktushelyzeteket, - mint például a migráció, az elszegényedés, az államok közötti határviták és egyéb szociokulturális feszültségeket, melyek szervesen mind egymással és a vízgazdálkodási konfliktusokkal összefonódnak. Valamint rámutatok, hogy ezek a változások hogyan befolyásolják az országok közötti integrációs és dezintegrációs folyamatokat. A disszertáció céljának megvalósításához a következő kérdésköröket kellett feldolgoznom:

1. ***A vízgazdálkodás történelmi aspektusának és a mai konfliktushelyzet evolúciójának feldolgozása.*** E feladat megoldása a következő kronológiai és tematikai egységek feldolgozását igényelte:
 - *Shariat*, azaz az iszlám törvénykezés által meghatározott vízgazdálkodás rendszerének változása az orosz hódításig.
 - Szovjetunió belüli területi adminisztrációs határmeghúzás etnikai és szociális aspektusának vízgazdálkodási vonzatai.
 - A vízgazdálkodás jellemzői a 1930-as évektől a Szovjetunió felbomlásáig, különös tekintettel annak politikai, társadalmi ökológiai vonzatára.
2. ***A disszertáció kutatás-metodológiai bázisának bemutatása.*** A következő logikai egységekben dolgoztam fel a problematika feldolgozásához szükséges metodológiai eszköztárat:
 - Neorealista politikai alapokon nyugvó Koppenhágai Iskola új típusú biztonságpolitikai elméletének és annak a nemzetközi vizeken történő gazdálkodáshoz kapcsolódó gondolatok bemutatása. Funkciók és térstruktúrák a biztonságpolitikában.
 - A nemzetközi folyókon történő vízgazdálkodás strukturális és funkcionális alapjainak bemutatása.
 - A nemzetközi folyókon történő vízgazdálkodás, mint lehetséges nemzetközi konfliktust kiváltó okok feltárása.

3. *A közép-ázsiai integráció perspektívái*

- A régió vízgazdálkodásával kapcsolatos jogi normatívák bemutatása az adott országokon belül és a vízgazdálkodási nemzetközi intézmények és két és többoldalú egyezmények bemutatása.
- A közép-ázsiai országok érdekellentéteinek ismertetése a Szir-darja és az Amu-darja mentén.
- Bemutatni, hogy az államok közötti bizalmatlan és ellentétes politikai viszony hogyan tükröződik a nemzetközi vízgazdálkodásban.
- A nemzetközi intézmények, például az ENSZ intézményei milyen célkitűzésekkel, és sikerrel tevékenykednek a régió vízgazdálkodásában.
- Rámutatni, hogy a racionizált nemzetközi vízgazdálkodás, azaz a vízgazdálkodáshoz köthető ökológiai, politikai, gazdasági és szociális biztonsági kérdések közös megoldása elkerülhetetlen a jövőben, és a regionális integráció egyik impulzusa lehet Közép-Ázsiában.

III. KUTATÁSI MÓDSZEREK

A kutatási módszerek tárgyalásakor elsősorban szeretném bemutatni, hogy munkám során milyen jellegű forrásokkal ismerkedtem meg a kutatási témám, annak teoretikai, metodológiai eszközeit érintve, valamint a fő tárgykörrel foglalkozó regionális munkák feldolgozásával. A források feldolgozásán kívül meg szeretném említeni a négyéves regionális kutatási munkám során felkínálkozó terephelyi információkat.

A feldolgozott forrásaim következők: a legfontosabb csoportba a tárgykörhöz kapcsolódó államközi egyezmények és szerződések feldolgozását helyezem, mivel ezek a dokumentumok mutatják be a jogi normatívákat, valamint ezektől való eltérés okozza legtöbbször az országok közötti biztonságpolitikai kérdéseket. A teljesség igénye nélkül ilyenek például a Szovjetunió és Afganisztán által megkötött egyezmények és jegyzőkönyvek, valamint a függetlenség utáni időszakban aláírt gazdasági szerződések, stb. Nagyon fontosnak tartom a levéltári és az Államközi Vízgazdálkodási Koordinációs Központ dokumentum tárában feldolgozott forrásokat, a különböző nemzetközi szervezetek által szervezett konferenciák anyagait, valamint az ENSZ konvenciónak és világtalálkozók anyagának (Rio de Janeiro, Kyoto, Johannesburg, stb.) értelmezését. Munkámhoz elengedhetetlen volt a közép-ázsiai országok alkotmányainak és víztörvényeinek használata, hiszen sok konfliktusforrás az ország belső vízhasználatából fakad. Helyszíni munkám lehetővé tette, hogy különböző médiákon keresztül politikai nyilatkozatokat folyamatosan nyomon kövessem, ami elősegítette a helyi politikai élet naprakész ismeretét.

A regionális politikai és ökológiai helyzetértékelésnek sajnos nagyon sok akadály van a régióban, mivel tapasztalatom szerint a közép-ázsiai térben az ökológiai értelemben vett „*glasztnosztjy*” még várat magára. Ennek a problémának a kiküszöbölésére segítségemre voltak a nemzetközi szervek és bankok környezeti jelentései. Különösen nagy aktivitással van jelen a térségben az Ázsiai Fejlesztési Bank, Világbank, az EBRD valamint, az UNEP, UNDP, USAID, GRID és az EBESZ tanulmányai. Statisztikai adatok gyűjtésében is felmerültek hasonló jellegű problémák. Szerencsére a Közép-Európai Egyetem könyvtára lehetővé tette az Economist Intelligence Unit 2006-os évi gazdasági ország jelentéseit, ami világviszonylatban is az egyik legmegbízhatóbbnak tartott, így viszonylag kevés regionális statisztikára hagyatkoztam- kivételt képeznek ez alól a Kazah Statisztikai Hivatal adatai. További fontos adatokat szolgált a FAO és a Világbank helyi képviselői is. A legszélesebb skálájú információs bázisom valószínűleg a helyi- és nemzetközi napilapok, szakmai folyóiratok ismerete adta. Ezt, valószínűleg szerencsés helyzetem tette lehetővé, hiszen

kutatásom során megfordulhattam a közép-ázsiai stratégiai intézetekben Almatiban és Biskekben, így azok szakmai folyóiratait feldolgozhattam. Rendszeresen olvashattam a kazah és orosz napilapokat, ilyen például a Kazahsztanskaja Pravda, Panorama, stb. Ezek mellett a magyarországi könyvtárakban hozzáfértem a nemzetközileg elismert politikai folyóiratokhoz, mint például a Foreign Affairs, Journal of Peace Research, Post-Soviet Geography, stb. A régióval és a témakörrel kapcsolatosan jelentős nyomtatott forráshoz jutottam még a Stockholmi Stratégiai Intézetben (SIPRI) is.

A témakör feldolgozását a nagy konfliktus és biztonságpolitikai iskolák kiadványai tették lehetővé. Ezzel kapcsolatban a Koppenhágai Biztonságpolitika Iskola volt az egyik meghatározó, ezen belül is Barry Buzan, Ole Wever munkásságát tanulmányoztam, ami jelentősen befolyásolta a témaköröm metodológiai megközelítését. A környezeti konfliktusok elméleti megközelítései a Zürichi, az Oslói Stratégiai Intézet, és az Ottawai Egyetem, különös tekintettel Thomas Homer-Dixon teóriáit alkalmaztam. A regionális témával kapcsolatos műveket meg kell különböztetnünk hazai vagy az utódállamok és külföldi kutatók csoportjára, mivel, tapasztalatom szerint a szerzők más és más szociális és politikai hozzáállással közelítik meg a problémát. A transzatlanti szerzők közül kiemelném Peter Gleason, Philip Micklin, Roy Oliver, Erika Weinthal, Sara O'Hara, Shirin Akiner, Stuart Horseman, Deane K. McKinney munkásságát. Az általam ismert posztszovjet kutatók közül Igor Zonn, Alekszej Malasenkó, L. Lipovszkij, V. A. Duhovnij, Murat Laumullin tanulmányai segítettek legtöbbször a kutatási témám feldolgozásában.

A problematika megértésében a regionális terepbejárás is nagyban segített, valamint a Közép-Ázsiában tevékenykedő, hazai és nemzetközi kutatókkal és szakértőkkel történt beszélgetések is nagyban hozzájárultak témám mélyebb megértéséhez és eredményességéhez.

IV. AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A mai vízgazdálkodási helyzet tragédiája Közép-Ázsiában egyértelműen a múlt irracionális környezetgazdálkodásában gyökerezik. Az orosz kolonizáció hatására megszűnt létezni a Shariat szerint működő, a természet rendjével tökéletesen harmonizáló vízhasználat, mivel Oroszország külkereskedelme erősen függött az amerikai gyapottól. A helyzet még tovább romlott a polgárháború utolsó éveiben, aminek következtében tovább csökkent a gyapot mennyisége a világpiacon, míg az ára rohamosan növekedett. Tulajdonképpen ez a helyzet adta a cárnak a közép-ázsiai gyapotöv létrehozásának ötletét és megalapozta a mai krízishelyzet. A Szovjetunió megalakulása után, a tagköztársaságok határainak meghúzásakor nagy szerepet játszottak a közép-ázsiai folyók. A régió, nemzetiségek elhelyezkedésének szempontjából, rendkívül mozaikszerű, így a nemzetiség szerinti határkijelölés nem tudott (és még ma sem tud) teljességgel következetes lenni. Volt viszont egy másik nagyon fontos rendezői elv, melynek érvényesülnie kellett a terület felosztásában: ez pedig a logikus gazdasági egységek megteremtése, egy olyan sivatagi, félsivatagi zónában, ahol az öntözéstől függő gyapottermesztés az uralkodó, azaz a folyók elhelyezkedése jelentősen befolyásolta a tagköztársaságok határait.

A világháborúk után a sztálini és hruscsovi nagy földrajzi átalakítási tervek eredményeképpen és a tervgazdálkodás növekvő elvárásainak nyomására, az ökológia helyzet rohamosan romlott, különös tekintettel a termőföldek minőségére nézve, valamint, a gyapotföldek - így az öntözött földek - mennyiségének növelésével egyre kevesebb víz jutott el az Aral-tóba, mely a tó rohamos eltűnéséhez vezet. Ebben az időszakban született az ötlet a közép-ázsiai „vízhiány” enyhítésére is, hogy a szibériai folyók vízének délre terelésével a növekvő vízigényt kielégítsék.

A Szovjetunió felbomlásával, a központosított vízgazdálkodás megszűnésével, és az új, a vízhasználat szempontjából különböző érdekű nemzetállamok megszületésével a biztonságpolitikai krízishelyzet mindenképp egy kooperatív megoldást követel.

A dolgozat teoretikai aspektusa arra összpontosul, hogy az intenzív közös vízgazdálkodás egy adott nemzetközi folyón egy nagyon fontos államok közötti biztonságpolitikai kérdés, kiváltképp abban az esetben, ha kérdéses terület egy félsivatagi, sivatagi zónában helyezkedik el, és kimagaslóan nagy a folyó társadalmi, ökológiai és gazdasági vonzata a folyó menti országok életében. A biztonságpolitikai iskolák közül - a régió reálpolitikai helyzeténél fogva - az egyik legmodernebb biztonságpolitikai iskola, a Koppenhágai Iskola teóriáit vettem kutatásaim alapjául. A biztonságpolitikai komplexum,

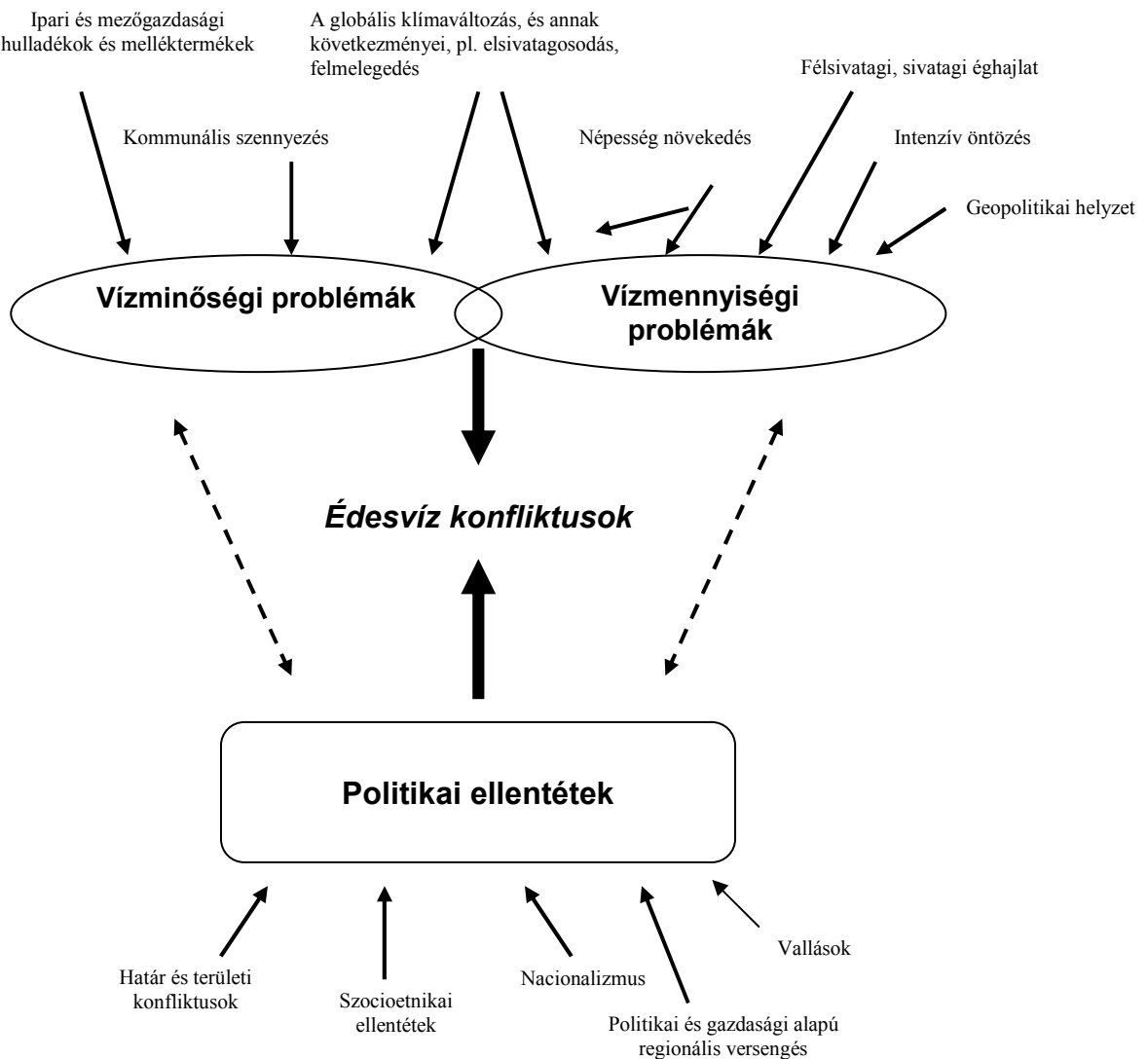
mint alapfogalom értelmezését szeretném ebből a témakörből kiemelni, hisz ennek a fogalomnak értelmezése sokrétű lehet, másrészt fontos kiemelnem, hogy hogyan lehet ezt a definíciót értelmezni egy vízgyűjtő területe esetében. A klasszikus értelemben megfogalmazott biztonságpolitika egy komplexumot a hadiértelemben vett baráti és ellenséges viszonyok tükrében határoz meg. Ezt a meghatározást ma sem tudjuk figyelmen kívül hagyni, hisz napjainkban is elképzelhető egy ilyen jellegű komplexum, ezt nevezzük egysíkú biztonságpolitikai komplexumnak. Abban az esetben, mikor több vonatkozásban is kérdések és ellenérdekek merülnek fel az érintett felek között; több síkú biztonságpolitikai komplexumról beszélünk. Ebből következően könnyen bizonyítható, hogy egy adott vízgyűjtőterület egy többsíkú biztonságpolitikai komplexum, melyben ellentétes érdekek kapcsolódnak a folyó vízének használatához, több vonatkozásban is, mint például ökológiai, gazdasági, politikai és társadalmi viszonylatban is. Így könnyen belátható, hogy Közép-Ázsia egy biztonságpolitikai komplexum, - amiben a folyón történő vízgazdálkodásban érdekellentétek vannak, és a megoldás párbeszédet és együttműködést igényel. Ebbe a rendszerbe bele kell vennünk Afganisztánt is, mivel az Amu-darja forrásvidékének 8 %-a Észak-Afganisztánban van és a stabilizálódó országban egyre épülnek eme forrásvidékre alapuló öntözött gazdálkodások, mely jelentős vízkiesést eredményezhet az alsóhelyzetű országokban is. A közös cél, és az ellentétes érdekek konfliktuspotenciáljának semlegesítése érdekében a közép-ázsiai országoknak, beleértve Afganisztánt is, együtt kell működniük a klasszikus integrációs mechanizmusok, azaz a kölcsönös bizalomépítés, nyitottság, információcsere meglétével és a közös gazdasági kooperáció alapján a vízgazdálkodásban, ami további impulzusokat adhat az integráció további szélesítéséhez, és a régió stabilizációjához.

Megvizsgálván az effektív vízgazdálkodási rendszer mechanizmusát, elkülöníthetünk politikai, technikai, és intézményesített funkciókat. A politikai funkciókban megkülönböztetünk ökológiai, gazdasági és szociális vonzatú politikai folyamatokat, ami tulajdonképp a dolgozat kutatási témájában a mérvadó, hisz a jogi és intézményi vonatkozású folyamatok a reálpolitikai helyzet miatt nem érvényesülnek. A technikai folyamatokról elmondhatjuk, hogy sokkal inkább a másik két főfolyamat „segédpillérei” és önálló analízisük nem célja kutatásomnak.

A téma teoretikus megalapozásánál elengedhetetlen volt annak tisztázása, hogy tulajdonképp a párhuzamba állítható biztonságpolitikai és vízgazdálkodási szerepen belül, azaz a gazdasági szociális, ökológiai funkciókban, mik a közvetlen konfliktust kiváltó okok általában a vízgazdálkodásban.

A konfliktus, mint társadalmi jelenség csak társadalomtudományi premisszákkal támasztható alá és nem magyarázható természeti jelenségként (LIBISZEWSKI, S. 1992). Ez mélyebb és komplexebb analízist igényel, mely figyelembe veszi a kulturális jegyekkel felruházott emberi természetet. Ez az állítás azt feltételezi, hogy a környezeti hatások nem vezetnek direkt módon konfliktushoz, ellenben állandó és egyre növekvő mennyiségben hatást gyakorolnak a társadalomra. A társadalom reagálása környezeti hatásokra kiválthat környezeti konfliktusokat. A fogalom tisztázása mellett meg kell említenünk a természeti erőforrás szűkösségének vagy hiányának jelenségét. A természeti erőforrás hiányáról akkor beszélünk, ha egy meghatározott természeti erőforrás csak korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre. A másik ellentétet kiváltó ok a minőségi probléma. Samson és Charrier a következőképp rendezi táblázatba a vízkonfliktusokat kiváltó okokat.

2. ábra. *Vízkonfliktusokat kiváltó okok*

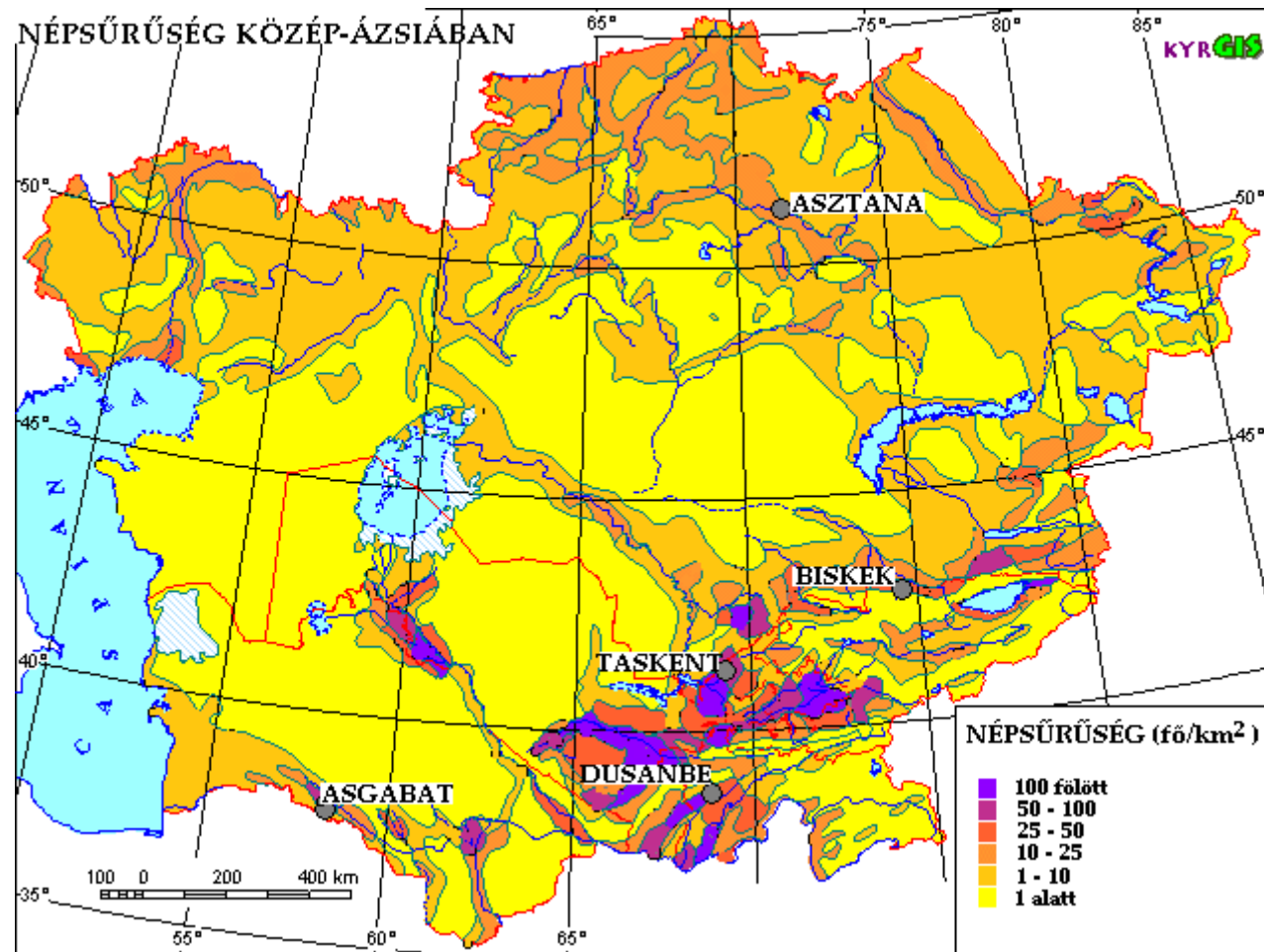
Forrás: SAMSON, P., CHARRIER, B.

Egy adott vízgyűjtőterület országait karakterizálhatjuk úgy, mint egy képzeletbeli csoport tagjait. A köztük levő kapcsolatrendszer kialakulását Frederic W. Frey modellekkel szemlélteti, melyben kiemeli a kapcsolatrendszer kialakulásában szerepet játszó faktorokat, amik konfliktushoz vezethetnek egy adott folyó vízgyűjtőterületén. Modelljeivel elsősorban a víz fontosságát emeli ki egy adott szereplő szempontjából, amelyet az egyik legmegfoghatatlanabb faktornak nevez. Ez az állítás igaz Közép-Ázsiára is, hisz a víz relatív felértékelődése itt is megtörtént a Szovjetunió felbomlása után, mivel a víz a nemzetgazdaságban betöltött szerepe jelentősen megnőtt. Egy másik nagyon fontos tényező egy adott nemzet földrajzi helyzete a folyó forrásától a torkolatig értendő szakaszán, amely

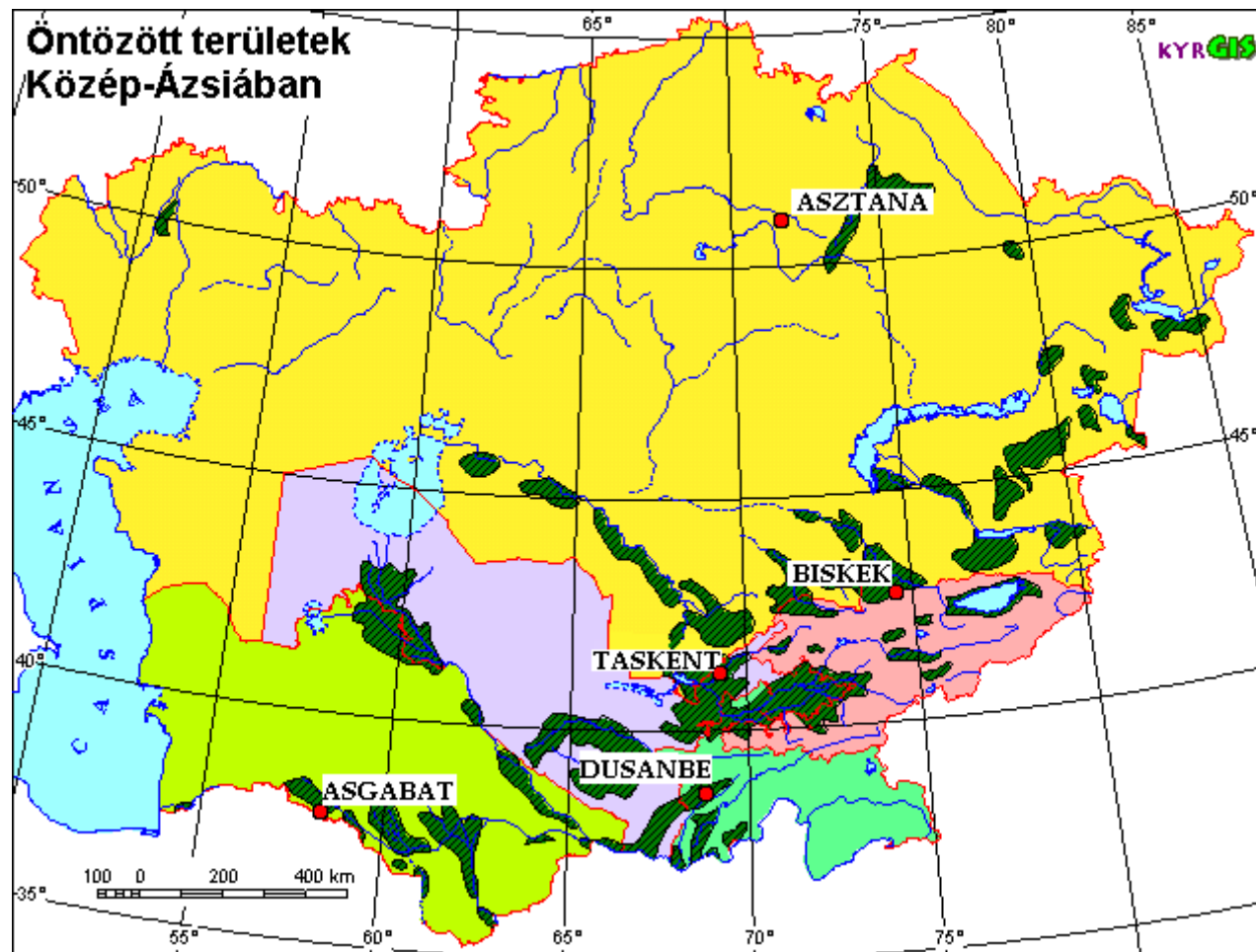
egyben megadja a geopolitikai helyzetet is. Ennek megfelelően egy ország elhelyezkedhet a folyó forrás- vagy felsőszakaszán, középső szakaszán valamint alsó- vagy torkolati szakaszán. Kedvező helyzetben van a folyó felső szakaszán lévő, ami tulajdonképp azonosat jelent az *elsőséggel*; az alsó szakaszon elhelyezkedők pedig az *utolsót* jelentik, ami geopolitikai értelemben véve talán a legkedvezőtlenebb. Legstabilabb a helyzet a nemzetek között abban az esetben, amikor a felsőszakaszon elhelyezkedő nemzet katonai értelemben véve a legerőteljesebb és legkevésbé van vízgazdálkodási érdekeltsége a nemzetgazdaságában. Legkevésbé stabil a nemzetek közötti viszony fordított helyzetben, amikor az alsószakaszon élő nemzet katonai értelemben a legerősebb és legnagyobb az igénye a víz felhasználására, ugyanakkor a felsőszakaszon levő ország is jelentős víz felhasználó. A közép-ázsiai vízgazdálkodás nagyon jó példa a leginstabilabb helyzetre, ahol az immár független államok nagymértékben próbálják kihasználni nyári évszakban rendelkezésükre álló vízkészleteiket. A felsőszakaszon lévő országok (Tadzsikisztán, Kirgízia) vízenergia előállítására használják folyóikat, melyre természetesen a téli hónapokban van legnagyobb szükség. Az olvadékvízből táplálkozó folyókon tározókat létesítettek, majd a téli hónapokban használják fel a víz helyzeti energiáját; míg az alsószakaszon levő nagyobb katonai erőket képviselő országok (Türkmenisztán, Kazahsztán, Üzbegisztán) hiányt szenvednek a gyapottermesztéshez elengedhetetlenül szükséges vízből a nyári hónapokban. Jól látható, hogy a nemzetközi folyókkal kapcsolatos konfliktusok legtöbbször más problémakörök árnyékában jelentkeznek; ilyen az általános államközi konfliktusok klímája, a bizalom, a gyanakvás vagy az ellenségeskedés. Még súlyosabb a helyzet, ha a vizet politikai eszközként vagy alkupozíció erősítésére használják egy más jellegű konfliktusban. Ezekben az esetekben a víz megosztása tovább generálhatja a szembenállásokat. Ez a politikai mentalitás nem idegen a közép-ázsiai vezetőktől sem, ahol az állandó kölcsönös gyanakvást a regionális hegemoniára való törekvés itatja át.

A téma regionális feldolgozását az említett országok vízhasználathoz kapcsolódó szociális és gazdasági helyzetének vizsgálatával kezdtem. A szociális tényezők vizsgálatakor lakosság mezőgazdasági szektorában élők arányát, valamint az adott államok nemzetgazdaságban realizálódó gyapot- és vízenergiából származó bevételét vettem figyelembe. Fontos volt kitérni a nemzeti víztörvényekre, mert sok esetben a törvénykezések kudarcra vagy rossz mivolta jelentősen elősegíti a konfliktushelyzetet. Nem utolsó sorban megemlítem, hogy milyen ökológiai károk és veszélyek léteznek az egyes államokban. Ezekből a kiindulási pontokból egyértelműen bizonyítható, hogy *a*

vízgazdálkodás, és az ahhoz kapcsolódó szociális, gazdasági és ökológiai tevékenységek fontos nemzetbiztonsági tényezők. Az intézményes vízgazdálkodási struktúra és a jogi normatíva regionális szerkezetének vizsgálata rávilágított, hogy a rendszer elméleti mechanizmusa sajnos mit sem ér, ha nincs mögötte nagypolitikai döntési képesség. Az általánosan jellemző kölcsönös gyanakvás és felszínes, jelentéktelen érvényű politikai párbeszéd érvényesülése jellemző vízgazdálkodás nemzetközi szintjén is. A teoretikusan feldolgozott konfliktus típusok közép-ázsiai megfelelőivel kísértem végig a potenciális és meglévő konfliktusforrásokat. Ezek szerint a régió országai, és a gazdasági szektorok között fellelhető ellenérdekből fakadó konfliktusok; erre a legszemléletesebb az energiatermelés és a mezőgazdaság nexusa, de mellette megemlíthetjük a halászat és a növénytermesztés érdekellentétét is. Továbbá jelen vannak az allokációs konfliktusforrások is; hisz a forrásországok az elsődleges döntéshozók a vízhasználatban, akik energiatermelésre használják a vizet télen, míg az alsó országok öntözésre, nyáron, és ezek a tevékenységek időben egyértelműen összeférhetetlenek. A probléma megoldására a közép-ázsiai tagállamok egy energia konzorciumot hoztak létre, ami a víz és energia kereskedelmén alapul. A konzorcium működtetésének több pontja is integrációs lehetőséget biztosítana. Először is a tagállamok elismernék, hogy a víz ma már gazdasági érték, azaz árucikk, minek a mindenkori értékét annak hiánya vagy bősége határozza meg. Másodsorban a vízben szűkös országok energiában gazdagok – Türkmenisztán, Üzbegisztán és Kazahsztán a Föld legnagyobb szénhidrogén készleteivel rendelkezik – míg Tadzsikisztán és Kirgízia vízben gazdagok de fosszilis energiahordozókkal szinte egyáltalán nem rendelkezik. Tehát ezen a gazdasági együttműködési vonalon megteremtődhetne a regionális együttműködés alapjai. A valóság sajnos teljesen mást mutat. A kölcsönös bizalmatlanság, a centralizált és nyitott nemzetgazdaságok összeférhetlensége, az információ csere és szabad áramlásának hiánya, a regionális hegemoniára való törekvés, mostanáig nem az együttműködés jeleit mutatja, és a vízgazdálkodás napjainkig sokkal inkább konfliktus teremtő tényező maradt a régióban. A lokális konfliktusok tárgyalásakor két tematikus térkép összevetésével indokolom meg a Fergana-medence - egyébként is igen bonyolult viszonyrendszerű – tárgykör választásomat.

3.ábra. Népsűrűség Közép-Ázsiában. Forrás: <http://enrin.grida.no/aral/aralsea/english/general/map1.htm>

4. ábra. Öntözött területek Közép-Ázsiában. Forrás: <http://enrin.grida.no/ara/aralsea/english/land/map2.htm>

A két térkép jól szemlélteti, hogy a legsűrűbben lakott és a legtöbb öntözött területtel rendelkező régió Közép-Ázsiában a Fergana-medence. Ez az egybeesés már önmagában hordozza a konfliktushelyzetet, de a problematika ezért még nem lenne annyira kirívó, ha a medence nem lenne tele más jellegű feszültségekkel is. Nehezíti a régió helyzetét a Kokandi Kánság újjászületését szorgalmazó szeparatista, valamint az Üzbég Muszlim Szervezet szélsőséges tevékenységei. Az országok között ebben a régióban határviták vannak Kirgízia, Üzbegisztán és Tadzsikisztán között, melynek fajsúlyát a víz, és az öntözhető földek adják. A folyók és csatornák mentén meghúzott határokat helyenként 10 km-en belül 3-szor is átszeli valamelyik stratégiai jelentőségű vízforrás, és ennek jelentősége egy lokális konfliktusban felértékelődik, hisz a forráshoz közelebbi lakosok bármikor elzárhatják az öntözés lehetőségétől, a forrástól távolabb esőket. Az etno-kulturális feszültségek tovább bonyolítják a helyzetet. A régióban megjelenő időnkénti véres konfliktusok egyik fő oka, hogy az itt élő nomád kirgizek legeltető állattartással foglalkoznak, ami összeférhetetlen a letelepedett, földműveléssel foglalkozó üzbég és tadzsik lakosok életmódjával. Ez a helyzet teremti meg a legklasszikusabb vízkonfliktus alapjait, mivel jelen esetben a víz lehet konfliktust kiváltó ok és egyben eszköz is, valamint az összes létező érdekellentétek egymásba kapcsolódhatnak, és egymást generálhatják, ami esetünkben sokszor meg is történt.

A világ egyik legnagyobb környezeti katasztrófája Közép-Ázsia vízgazdálkodásának kudarcához kötődik. Az Aral-tó problematikáját dolgozatom kevésbé érinti, mivel, a tó egészének megmentéséről a szakértők, a nemzetközi intézmények, és maguk a tagállamok is lemondtak, és teljes érdektelenséget mutatnak. Nagyon szomorúan, de konstatálni kell, hogy az Aral-tó esetleges teljes kiszáradása sem generálna semmilyen nemzetközi konfliktust. A tó katasztrófája az együttműködés tulajdonképpeni szimbóluma lehetne, hisz a regionális együttműködés fiaskójának szülöttjeként könyvelhetjük el.

Mindezeket a negatív tendenciákat figyelmen kívül hagyva sorra készülnek az új víztározók, gátak, és a vízutánpótlást megoldó ötletek és tervek. Részük lassan megvalósulni látszódnak, mint például a 3500-4000 km³ vízkapacitású Arany Évszázad Tó megépítése Türkmenisztánban, valamint újra reneszánszát éli a szibériai folyók délre terelésének ötlete, mely feltűnően nagy orosz támogatottságot élvez. Valószínűnek tartom, hogy az igazi megoldást nem az új és nagyszabású „mérnöki csodák” hoznák meg, sokkal inkább egy jól összehangolt regionális együttműködés.

A regionális vízgazdálkodási probléma megoldására sok nemzetközi intézmény ajánlotta fel a segítségét; a szakosodott ENSZ szervek, mint a UNEP és a UNDP, a GRID de jelen van a Világbank és az ADB is. A szakma szerint a legsikeresebb jelenlévő szervezet a USAID, de

minden nemzetközi tekintélyű szakember egyértelműen elégedetlen az elért eredményekkel, amit a politikai elit döntésmechanizmusával magyaráznak.

V AZ EREDEMÉNYEK HASZOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A vízgazdálkodási és biztonságpolitikai funkciók egymással való összefonódása és egymásra épülése nagyszerűen szemlélteti a tudományok mai fejlődésének inter-diszciplinális irányát. A problematika feldolgozása az új típusú biztonságpolitikai aspektusok logikus és szervesen összekapcsolódó rendszerére épül. Úgy gondolom, hogy a vízgazdálkodás és általában a környezetgazdálkodás funkcionális analízisére ez a metodológia tökéletesen alkalmas, akár regionális vagy nemzetközi szinten is. Ma már tényként kezelhető, hogy az Föld édesvízkészletének csökkenése egy globális problémát okozó jelenség, melynek első tünetei, nyilvánvalóan a félsivatagi és sivatagi régiók vízgazdálkodásaiban jelentkeznek, ezért, úgy ítélem meg, hogy elsődlegesen azok környezetkonfliktus analízisében használhatók. A közép-ázsiai vízgazdálkodási problémák és azok biztonságpolitikai vonzatainak feltárása volt a dolgozatom fő célja, így gyakorlati alkalmazását elsősorban ott tartom célszerűnek.

A PHD ÉRTEKEZÉS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ PUBLIKÁCIÓK

TANULMÁNYOK KÜLFÖLDI MEGJELENÉSŰ SZAKFOLYÓIRATOKBAN

1. NOWICKA M. – **ÁGÓ F.**- (2006): Water in Central Asia – Challenges and Problems. Centre for Eastern Studies Warsaw, Poland. 21 p. (kiadás alatt).
2. **ÁGÓ F.** (2006): Isztoricseszkiy aszpekt vodnogo hozjajsztvo v Centralnoj Azii. Vesztnyik KazNU. Szerija mezsdunarodnue otnosenyija i mezhdunarodnoe pravo. Almati, Kazahsztán, 2006/1 pp. 53-58. (A vízmegosztás történelmi aspektusa Közép-Ázsiában. Az Al.Farabi Kazah Nemzeti Egyetem Közlönye. Nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi jogi sorozat.)
3. **ÁGÓ F.** (2005): The Security strategy of OSCE in Central Asia: Levels of theirs developments. Vesztnyik KazNU. Szerija mezsdunarodnue otnosenyija i mezhdunarodnoe pravo. Almati, Kazahsztán, 2005/3, pp 98-105. (Az EBESZ biztonságpolitikai stratégiája Közép-Ázsiában: a tevékenységek szintjei. Az Al.Farabi Kazah Nemzeti Egyetem Közlönye. Nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi jogi sorozat.)
4. **ÁGÓ F.** (2005): Kazahsztán és Oroszország kapcsolata a Szovjetunió felbomlásától napjainkig. In: Balogh T. – Bayankhuu B. – Kiss K. – Ulcz Gy. (szerk.): Keleti Kiskönyvtár 2-3. PTE TTK Földrajzi Intézet, Ázsia Központ, Pécs, pp. 81-100.
5. **ÁGÓ F.** (2004): Vodnie Konflikti kak faktor provocirujusij mezsdunarodnue konflikti (teoreticeszkaja posztanovka voprosza). Vesztnyik KazNU Szerija mezsdunarodnue otnosenyija i mezhdunarodnoe pravo. Almati, Kazahsztán 2004/1, pp. 44-53. (A nemzetközi folyókon történő vízgazdálkodás, mint lehetséges nemzetközi konfliktust kiváltó ok. Al-Farabi Kazah Nemzeti Egyetem Közlönye. Nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi jogi sorozat.)

TANULMÁNY KÜLFÖLDI MEGJELENÉSŰ KONFERENCIA-KIADVÁNYBAN

1. GUBAJDULLINA M. S. – **ÁGÓ F.** (2004): Razpredelnie vodnüh reszurszov Centralnoj Azii kak problema usztojcsivava razvitija: mezsdunarodno-pravovoj aszpekt. In: Szovremennoje obcseszto i ekologicseszkoje obrazovanyije: cennosztyi, professzionalnaja orientacija, gyejatyelnoszt materiali mezsdunarodnoj naucsno-metodicsszkaj konferencii, poszvjascsennoj; godu Rosszii v Kazahsztanye i 70-letiju KAZNU. Almaty, pp. 200-203. (Vízmegosztás Közép-Ázsiában, mint a fenntartható fejlődés problémája; nemzetközi-jogi aspektus. In: Modern társadalmi és ökológiai

oktatás: értékek, professzionális orientációs tevékenységnek szentelve, Oroszország éve Kazahsztánban, 70 éves az Al Farabi Egyetem konferencia anyag; Al-Farabi Kazah Nemzeti Egyetem kiadványa.)

2. **ÁGÓ F.** (2003): Problema racionalnovo ispolzovanyija vodnih resurszov Centralnoj Azii. In: Evropejskij Szajuz i Centralnaja Azia: podhodi v borbe s mezdunarodnim terrorizmom. Szbornyik materialov mezdunarodnoj-naucsno-prakticseszkoj konferencii, 23 maja 2003 goda. Almati, Kazahsztán pp. 182-188. (A racionális vízmegosztás problémája Közép-Ázsiában. In: Európai Unió és Közép-Ázsia: Nemzetközi tudományos és gyakorlati konferencia anyagának válogatása.)
3. **ÁGÓ F.** (2003): Difficulties and obstacles of the operation of the Central-Asian Trade Union. In: Csen Kun Fu: Znacsenije nauki i kulturni vosztoka i zapada. Szbornyik sztatej mezdunarodnoj-naucsno-prakticseszkoj konferencii. Ching-Yun Institute of Technology Taiwan, Center for Euro-Asian Studies. Kazahszkij Nacionalnij Universitet imeni al-Farabi, fakultet Mezhdunarodnih Otnosenij, Tajpej-Almati, 2003/2. pp. 138-140 (A Közép-Ázsiai Kereskedelmi Unió működésének akadályai és nehézségei. – In: Csen Kun Fu: A tudomány jelentősége Kelet és Nyugat kapcsolatában. Nemzetközi tudományos konferencia anyagának válogatása. Kiadta a tajvani Ching-Yun Technológiai Intézet és az Al-Farabi Kazah Nemzeti Egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszéke közös kiadásában.)

TANULMÁNYOK HAZAI MEGJELENÉSŰ SZAKKÖNYV/KÖNYVFEJEZETBEN

ÁGÓ F. (2005): Kazahsztán és Oroszország kapcsolata. In: Wilhelm Zoltán Gyarmatok és anyaországok kötet, Keleti Kiskönyvtár 3. PTE TTK Ázsia Központ, Pécs, pp. 164-176.

TANULMÁNYOK HAZAI MEGJELENÉSŰ SZAKFOLYÓIRATOKBAN

ÁGÓ F. (2007) Szeparatizmus kérdése a Fergána-medencében. Szakmai Szemle. A katonai biztonsági hivatal tudományos tanácsának kiadványa. Publikálásra elfogadva.

ÁGÓ F. (2007) A nemzetközi folyókon történő vízgazdálkodás, mint lehetséges nemzetközi konfliktust kiváltó ok. Tér és Társadalom. Publikálásra elfogadva.

ÁGÓ F. (2005): Kazahsztán a nagyhatalmak tükrében. Publicon társadalomtudományi portál. http://www.publikon.hu/application/essay/195_1.pdf